

Michel Elizanburu, Anai Inozenzio, Salletarra. Bere bizitza eta lanak.

Jaun-Andreak:

Igaz, Bilbao'ko liburutegi batian, euskal-idazti batzuk aztertuz ari aintzala, urbildu zitzaidan gizaseme bat esanaz: Euskalduna zaitugu, noski? Bai Jauna, Jainkoa'ri eskerrak, erantzun nion nik, oi detan bezela. Arritzen naiz benetan! Nik uste nuen zuetako danok erdaldunak ziñatela, jardetsi zidan. Obe, obe orrela izatea! Ala ere... ez zaite minberatu! zuek gutxi, oso gutxi egin dezute euskeraren alde...!

Guk Euskeraren alde asko edo gutxi egin degunik nik ez jakin. Zerbait egin degula...? ori bai. Nai aña ez, egia da.

Maipuru egiten duten Jaun agurgarrien baimerekin, Jaun aueri, eskerrak bai nago ni emen gaurko izlari, guretar batez, ots, Salletar batek, euskal-soroan egin zituan lanak iragarri nai dizkitzuet. Merezi du benetan, bera izan bai zan, izan ere, Salletarren artean, nik daki-danez, lenengo euskal-idazle.

Antonio Maria Labayen jaunak, Euskaltzaindiko 6garren solasaldian, Jean Batista Elizanburu-taz ari zala, auxe esan zuen: "Beste Elizanburu bat, beroien lengusua bera, Michel izenekoa, errelijioso sartu zen esta ao-ederrezko predikari bezela arras ezagutu ta maitatua izen omen zen, Hazparne aldian. Inozenzio Anaia." EGAN. 1955. 1-2.

Gure artean Krisostomo euskaldun bat izan gendunik nik ez nekien; Labayen jaunak ezagun-arazi dit. Bañan ez du aitatzten gure Anai Inozenzio idazlari zanik; ez zuen jakingo, noski. Ez da bere errua; garai artan, baita gure egunetaraño ere, debekatua genduen gure idaz-lanetan gure izena jartzia. Ortik dator —Ediciones Bruño, edo "par une Réunion de Professeurs"— izenekin ezagutzen dituzuen ainbat eskoletako liburu.

Anai Inozenzio izenarekin izan zan gure artean izendatua. Bataioan, bere etxian, senide artean. Michel Elizanburu-kin ezagutua. Aduanako guarden aintzindari baten semea, 1826garren urtian jaio

zan Heleta-ko errian. Antxe lenengo letrak ikasi ta lenengo Jaunartzea egin. Antxe bizi ta igaro zuen pakian bere aurtzaroa. Antxe ta bere sendi kristau ta euskaldun jatorrian ikasi Euskera ta erne, pizkortu, sendotu euskalzaletasuna.

Labayen jaunak, len aitatu detan itzaldian dio: “Azken erri ontan, Heletan, Elizanburutarren urratsak atzeman al izan ditugu eta ene baitarako eskualde ortan sortu bide zen gure poetaren aita.” Bere lengusua, Anai Inozenzio, angoa zan beñepein.

1789garren urteko matxinadaren ondorengo bat izan zan, Prantzia ta España'ren mugetan aduana jartzea. Ori euskaldunak zituzten salerosketa ta artu-emanentzat kaltegarri izan eta kontrabandoaren arriskueta ekin bear izan zuten biziko ba-ziran. Orduan asi zan, guk aifi ondo ezagutzen degun, muga-zai ta kontrabandisten arteko jokua, muga bertan bizi bai gera.

Elizanburutarren aitak Aduanako guarden aintzindari egin ziran; bat Saran, olerkari ospatsuen aita; bestia, Saint Pierre d'Irube'n, Bayona'tik urbil. Ortik juaten zan egunero Michel, iri ortan Salletarrak degun ikastetxe batera. Gure mutilla buruz ongi jantzia ta gogotsua zanez, aurki jarri zan lenengo malletan. Lenengo ikaskizunak bukatu zituan ta bigarren mallako ikastetxe batera igorri nai, zuten gurasoak. Bañan, Anai izateko bokazioa nabaiturik, 1814garreneko Uztaillaren 15-ean, sartu zan Toulouse'ko nobiziaduan. Legez zaneko urte-jarduna egin ondoren, maixu ikasgaietan ekin zuten. Azterketan ontzat emana izan ta Akize'ra bialdu zuten, “Euntes, docete omnes gentes”, Jesukristo'ren itzak betetzera. Antxe garaitu zitun, guk danok asieran ditugun bildur eta estutasunak. Danok aitortu bear degu, mutillak ezitzea lan gaitza dala.

Bitartean, Hazparne'n genuen etxeko Anai Buruzagia larri xamar zebillen. Biotz onekoa izanik oso maite zuten erritarrak. Zoritxarrez ez zekien euskeraz mintzaten ta sarritan arkitzen zan mutil eta gurasoen jarduna ezin ulertuz. Bere aldaketa eskatu zuen, euskaldun bat bear zala erri artan gauzak zintzo ta zuzen eramateko-ta Ana Inozenzio'k 22 urte zitun garai artan. Gazte zuur eta langillea azaldu zan. Gizonki jokatuko zula ta Hazparne'ko Anai Buruzagi jarri zitun. Nagusien ustea ez zan ustel izan. Ikasleak lapurditarrak izaten zitun geienbat; bañio gipuzkoarrak, naparrak, eta beste probintziakoak ugari ere. Batzuk ikastetxean bertan bizi oi ziranak; besteak bazkaltzera ere gelditzen ziranak; geienak eskola-orduetarako bakarrik an biltzen ziranak; bañia danetatik beti gañezka. Ainbeste motatako mutil, beren izaera ezberdiña, batzuek prantzesak, bestiak españolak, lan neketsu, zailla, bildurgarria omen zan. Ez da beraz arritzekoa bere bizi-idazleak esaten diguna: “Zoritxarrez bere izaera mindu zan pitin bat eta batzuetan asarre-aldiak izaten zitun. Ala ere biotz samurra ta maite-

korra agertzen zun geienetan. Ez zuen beñere eskale bat esku utsik bialdu. Otoitz-zale, egin-bearretan zintzo, bere buruakin latz eta zorrota izan zan beti. Bere 44 urteko nagusitzan, uts bat gabe, goizeko lau t'erditako jeikitzea bere gain artu zuen."

Len esan dizuet bere gorputzakin zorrotza zala. Ara zer dion bere "biografiak". "Goizero beste anaiak esna-arazi baiño len, burnizko zigorrez, astintzen zuen bere soñia. Sarritan burnizko gerrikoa eramaten zuen. Eriotz-orduan jarria arkitu zioten."

Baiñan, nabarmenena gure Anai Inozenzio'ren ikasi naia zan. Ez zuen noski, asti asko istudiatzeko. Bere lan ugariak uzten zizkieten txolartiak, jakin-gosea asetzeko ziran. Liburu asko irakurri zitun: San Tomas'en Summa, Gousset apezpikuaren teologjia, ta abar. Ondoren Prantzi'ko kondaira zitzaion atsegiñ. Gero ikusiko degu lasaiago.

Ainbeste lan eta nekek makaldu zuten gurputz sendo ura. Ozta-ozta, nekez, illun, utzi zitun lan guztiak; baztertu zan bere gelara, Jainkoaren deia itxoitera. 1895ko Ilbelta'ren 3nean, elizakoak artu ondoren, itzali zan paketsu Hazperne'ko etxian. Bertako il-errian lurperatua izan zan.

Orain guazen Anai Inozenzio'k egin lanen berri ematera. Auxe irakurri det bere "biografian". "Avec notre autorisation, il fit imprimer, il y a 4 ans, en basque, une histoire très appréciée de la Grande Révolution de 1789, ainsi que des Républiques de 1848 et de 1870. Deux ans auparavant, nous lui avions permis de faire paraître aussi, toujours en basque, d'abord une brochure très goûtée sur la Franc-Maçonnerie et puis une autre sur les moeurs des Basques d'autrefois. Enfin en 1891 il a composé una vie abrégée du Bienheureux de la Salle et un petit Manuel de Piété, contenant une méditation pour chaque jour du mois."

Erdal aitamena luze xamarra atera zait, baiñan barkatuko didazute noski, iturri ortan ezagutu bai ditut bere lanak. Berak esaten denez auxek dira Anai Inozenziorren liburuak.

Framazonak (1889).

Lehenagoko eskualdunak zer ziren (1889).

Frantziako bigarren eta irugarren errepublikaren ichtorio bitchia (1891).

Joannes Batista dohatsuaren bizia (1891).

Eliz-liburu bat; bertan idatzi omen zitun gogapen batzuk; urteko illabete bakoitzak beria.

Aurreneko lau idaztiak Julio Urquijoren liburutegian arkitzen dira. Ez bosgarrena. Nik beintzat ez det arkitu. Nere Anai ta adiskide Balentin Berriotxoak dionez: "Mezatarako liburu bat idatzi zun, baita

olerki batzuk ere". Beraz egia da bosgarren liburua ba-dala. Bere billa, bai emen, bai Baiona'n ibilli ondoren Maule'ra idatzi nun. Ara emen ango erantzuna: Arkitu det Noran iragarri dezuten Hel gaiten olerkia. Hazparne'n, mutil bakoitzari ematen zan Eliz-liburu batian dago. Antziñako ikasle batek erakutsi dit; baiñan ez dit utzi izan nai, asko maite du-ta." Or ere pot-egin nuen; ez zitzaidan esku-ratu nik nai nuen bezela. Ala ere orain ziur nago liburu ori da-dala

Aita Onaindia'k bere "Milla Euskal-Olerki eder" liburuan aitatzen du Anai Inozenzio: "Mikel Elizanburu, 1895 garrenian il zan lekaide au, euskaltzale jatorra dogu. Sakeleko liburuxka (Baiona 1892) argi-tara eban; ba ditu berton olerki goxoak. J. B. Elizanburu olerkari garaiaren lengusua." Au al-da ta izen ori al-dauka bosgarren liburu orrek? Ez det astirik izan garbi jakiteko orain arte, baiña zerbait geiago jakiteko ustetan nago. Norbaitek zerbait jakingo ba-luke, pozik artuko nioke berri ori, nere utsunea bete dezadan. Emen, beste lanetan bezela, laguntza bearrezkoa izaten da. Milesker, beraz, nere lantxo au gertutzen lagundu didatenei.

Anai Inozenzio'k utzi zizkigun liburuak nolakoak ziran, eta zer balio zuten esateko, aitortu bear degu danok, euskeraz idatzi zitula eta beren bitartez mesede aundia egin ziola beste aldeko Euskal-erriari. Entzun zer dion berak: "Irakurtzalle maitia, aditzazu azken hitz bat gure lenguaiaren gainean. Arrazoinekin erraiten dute Latina dela len-guaya bat net ederra, eta gehiago dena, arras zalhua, kasik nondik nahi has ditazkenak geroz frasak latinean. Italianoa eta Frantsesa omen dira arraita baten soinu charmagarriari kompara daitezkanak; nola baita Espafiola timbala ederraren parekoa. Bada Eskuarak ez du zorrik edo zoin (laguntza) lenguaia horieri. Hain zalhua da, non erran baititake iduri duela alimalechka pullit, bizkarrean hezurrik ez duten bat zueri, zoinak dobla, plega baititazke nahi bezala eta itzularaz norat nahi.

"Lenguaya guti da Eskuara baiño gehiago gai denik koblatzeko edo poesiako. Orok badakigu Poesia dela khantuzko edo koblazko len-guaya, hitz neurtuzkoa. Eskuara, erran nahi da, gure aita-amen be-soetan lehen lehenik ikhasi dugun mintzaira ezta, eta ederra maite duenak, gogotik erosiko du hau eta hunen irakurtzetik atherako ditu gazeta edo berriketari phurtzil frantsesezko batzuetarik athera ez leza-ken abantail frango."

Jabetuko ziñaten, noski, Anai Inozenzio'k biotz-biotzez maite zuela gure izkuntza garbia. Txiki-txikitandik giro ortan bizi izan bai-zan. Garai artakoak ziran eta gure Anaiaren adiskide miñ-miñak, Aita Arbelbide. Diharassarry, Etienne Lapeyre. Dithurbide saratarra, J. Et-chepare, Ducq eta abar, danak euskaltzale porrokatuak. Entzun zer idatzi zion Aita Arbelbide jaunak, Joannes Batista Dohatsuaren bizia,

argitaratzeko asmoakin zebillenian. "Azkenik, Eskuaraz, gure mintzai gozo, aberats eta maiteaz, izkribatu nahi izan duzu Joannes Batista Sala dohatsuaren bizia. Eta huna zer dion neurthitzlariak:

Munduko mintzoetan ez da hain garbirik,
eta dakienarentzat hain gai handikorik.

Bai hola da; gure Eskuarak ez du parerik; elheak labur ditu, erne eta bizi; erran nahi duen hura erran, eta bethi aitzina doha. Iduri du zilhar bizia, ez du hitz bat hutsik, ez alferrik.

"Horra zer mintzai ederrean eman deraukuzun Dohatsu herritar baten bizia.

"Eskerrak zuri eta liburu eder hau Eskual-Herriko etche guzietarat hel dadiela, arimen onetan eta Jainkoa'ren ohoretan."

Emen degu argi ta garbi, Anai Inozentio'ren xede nagusia: Euskeraren bitartez erritaren arimetan al-zezaken on guzia egin, Bearrian al zegon Euskal-erria? Bai, noski. Gogara dezagun garai artako kon-daira.

- 1789- Prantzia'ko matxinada.
- 1804- Napoleon jaun ta nagusi.
- 1830- Bigarren matxinada.
- 1848- Bigarren errepublika.
- 1852- Napoleon III, enperadore.
- 1870- Irugarren errepublika.

1881- Jainko gabeko eskolak jartzen dira Prantzi guztian. Matxi-nada ta gudaren ondorioak ondo ezagunak ditugu. Prantzia'ren ere berbera gertatu zan garai artan. Errege-erregiñen alki ta buruzagitza suntsituz errepublika jarri. Guda galdu ondoren politikako eztabaida ta liskarrak zabaldu Prantzi osoan. Beraz, Euskal-errirraño eldu ziran, gorroto biziak piztuaz. Batzuek "xuri", bestiak "gorri". "Xuriak" errelijioaren alde, erregezale sutsuak. "Gorriak", Eliza ta Estadua berezi bear zirala ta Estadu laiko zaliak ziran, baita Jainko-gabeko eskolarenak ere. Gure Anai Inozentio, goian aitatu ditudan euskalzale adiskideekin, "xuriak" ziran danak. Bere lengusu olerkaria, beste euskalzale ospetsuekin, "gorriak". Bien artian ezin-ikusia, gorrotua, irañak ugari. Ori dana ikusten da gure Anaiaren bi liburutan: Fra-mazonak eta Frantziako bigarren eta irugarren Errepublikaren ichtorio bithchian (parragarrian).

Zer izan zan "xurientzat" Prantziako Erreboluzioea? "Frantziako erreboluzioeaz aditu behar da, yuanden mendearen azken ur-thetan eta mende hunen hastean, gure aitzinekoek ikhusi izan zituzten nahasdurak, krimak, batzuek bertze kontrako gerlak, edo gerla zibilak, mazakre, eta ibayaka odol ichurtze eta gainerako izigarrikeriak. Erre-

boluzioea da Jainkoaren kontrako errebolta; Elizaren kontrakoa ere bai, eta autoritate zibil suerte guzien kontra. Horiek oro ala dire eta gauzak ongi phisatuz eta ongi izendatuz, Erreboluzionaren lorifikatzea da prinzipio on guzien ukhatzea, kasik fedearen beraren arnegatzea eta munstrokeria bat izenik gabekoa onhestea. Frantziako Erreboluzioea handia izan da Jainkoak nazioner eman dituen gastigu handienetarik bat."

Ikusten dezute; ez dabil txantxetan gure Anaia. Ez du itz eztatzen bere iritzia. Nere gardiz gogor xamarra; ez du errukirik beste alderdikoentzat. "1848 garreneko Errepublika, erhoska (erokeri) bat zen, hortakoz da haren ichtorioa bitchia edo irri-egin-garria. Baina, irriz ere, egia erran daitezke, eta segur erranen ditugu. Orain dugun hirugarren Errepublika hau, 1848koa bezela da erdi mentsa (ergela) edo erdia imizila (imbécile), duelarik hatik egite gehiago Errepublika zaharrarekin. Ez dela hura bezain kokintza (maltzurra), hura bezain gaichtangintza badu duenaren beharra erranen degun bezela. Ez da hunen ichtorioa akhabatua, bizi denaz geroz oraino. Leher egiten duenean, ahal bezain laster, erranen dire huntaz, orain erran ez daitezkenak."

Zer geiago esan nai zuen bada? Urrengo au idezteko naiko askatasun izan zun. Zalantzan egon naiz ia irakurriko ote detan, ain da gogorra! Ala ere egia maitagarri zaigu denoi ta bere alde buru-belarri aritu bear degu noiznai ta edonun. Entzun beraz: "Ihautirian zerri gizenduak hiltzen ditugu nabala marraza (aizto aundia) emanez lephora. Ez zuen hala hil bear Gambetta lodiak; bainan harekin gaizki bizi zen emakume tzarrak tiro bat tiratu omen zekon triparat, pistolet batez, eta hola ukhan zuen Gambettak heriotzeko kolpea. Tripa hura ongi bethetzen ahal zuen eta mainatzen (ureztatzen) Gambettak; bere kozinera Trompette deitzen zena, pagatzen zuenaz geroz urthean hamar milla libera!!! Holako gizona, izan da glorifikatua errepublikanoez, bizi zelarik eta hil ondoan... Eskual-Herri aldean berean, nahiz gizon ez handi, bainan triste haren izena mende eta mendetan kontserbatua. Bayonan. Miarritzen eta Donibane-Lohizunen khendurik karrika batzueri beren aspaldiko izenak, berriz bathaiatu zituzten deithuz karrika Gambetta. Ala fede!!! Zer zoriona eta zer ohorea ez da hirur hiri horientzat, ukhaitea bakhotchak karrika bat izen-glorios horrekin!!! Maiz yoan naiz Baionarat; zembait aldiz Miarritzerat, bakan Donibanerat. Bada karrika hetarik igaitean, iduritzen zaut ene soineko arropa guzietarik atheratzen dela ez dakit zer bafada (lurriña), nola duda baitut uste gabe sarthu othe ditudan ene oinetakoak zembait salsetan! Ostalertsari galdetzen diot eskubila bat eta fite naiz ohartzen karrika hetako erhautesak berak baduela Gambetta urrin bat. Urrin hura da presiski (ain zuzen) nik hemen izendatuko ez dudan gauza baten bera-

rena. Karrika hetarik igaitean, bakotchak bere sudurra tapa dezala.”

Beraz, erregezale porrokatua genuen Anai Inozenzio; ala agertzen da biziki bere liburuetan. Errege-zaletasuna zabaldu nai zuen euskaldunen artean. Orregatik irakurleen begien aurrian jartzen ditu errepublikaren akatsak. “Errege bat ukan duguno tronuan, depututuak deus ez zaizkigun gostatzen, zeren eta baitziren hautatuak gizon aberats, talentu handitako eta errespetagarrien artean. Oraikoak aldiz, bederen gehienak, dire abokat dirurik, onthasunik, lanik edo pratikurik, bai eta kontzientziarik gabekoetan hautatuak. Hek behar dire pagatu, egun guziez, bakotcha hogoi eta bost libera. Nain kharioski gostatzen zauz-kun deputatuek egin balezate bederen zerbait onik, gauza guti ginuke erraiteko, bainan urthe guziez ez dute phensatzen, erran daiteke, baizik egitea, lege zoro, gaichto batzu, bai Jainkoaren beraren kontra, bai Eliza Sainduaren kontra, bai eta gure intresik minenen kontra.

“Bertze orduz gure arbasoak zituzten holako deputatuak ongi mintzaraziko eta chuchen ibilaraziko, eta hori heyen eta gure onetan. Orai, gauzarik itsusienak heyek emanik ere legetan zembait hats beherapen egin eta amen dugu orori erraiten. Arrazoinekin dute erraiten gisa hortako gizon ez deus, gizenki pagatuak, direla naski, laster Frantzian ikhusiko aireko ulitchak baino nombre haundiangoan... Gauza bat mila aldiz erremarkatua hau da: Errepublikano guziak ez direla segurki jende kanailak, bainan kanaila guziak direla errepublikanoak.”

Kupidarik gabe dantzatu zun zigorra. Orregatik, Anai Inozenzio il da gero, bere etsai amorratuak sekulako idaztia zabaldu zuten, garai artako “Eskualdunak” illerokoan. “Bat gutiago” zuen idazpuruz. Bere billa ibilli izandu naiz, ez det arkitu.

“Xurien” aldetik laudorio ta goresmenak agertu ziran ugari. Orrela zion batek: “Anai Iblasio, Anai Inozenzio, bi Anai eskualdun on-onenetakoak... Beren otoitzez lagunduko dute Eskual-Herria. Beren eredu ta itzaldiak ez bai-ditugu geiago izango.” Beste apaiz batek: “Orrelako maixuak behar ditu Eskual-Herriak. Bai apaizak eta bai laikoak asko zor diogu.”

Nolakoa da ta zer balio du Anai Inozenzio'ren euskerak? Nere ustez ez da goi-goienetakoa; ez zan iritxi bere lengusuaren mallara. Ala ere, urria bakarrik ez degu maitatzen; zillarra ere atsegin degu. Zillarrezkoa dala iduritzen zait gure Anaiaren Euskera, erriko iturri garbitik edan bai-zuen. Sarritan antziñako liburu bat eskuratzen zai-gunian Euskera garbia, txukuna arkituko degula uste degu; ta orrelakoa ez bada, nekatuta edo, bazterten degu. Ni ere ixtillu gorri ortan arkitu izandu naiz. Urte batzuk dira, asi nintzan Johannes Batista Dohatsuaren bizia irakurtzen. Erdal-kutsu bizi xamarra zeukala ta aspertu nintzan; liburutegian utzi nuen bukatu gabe. Baiño, orain, gaurko lan au gertu bear nualako, irakurri ditut lau idaztiak, arreta

pixka bat emanez. Asieran nekez, gero poz eta atsegiñez. Ez det esan nai Euskera garbia ta jatorra daukala beti, ez; erdel itz asko ditu, sarritan alperrik. Prantzez-erdera jakiteak asko lagundu dit, sasi-itz oiek ez bai-dira maiz arkitzen Aita Lhande'ren iztegian. Adibidez:

xerkatu	=	chercher	=	billatu
mazakre	=	massacre	=	gizonak erail
abantail	=	avantage	=	onura
imizila	=	imbécile	=	ergela
afruski	=	affreux	=	ikaragarriro
trancha	=	tranche	=	pusketa

Ez gera arritu bear. Gure Anaiaren asmo osoa zan, nekazari ta jende xea kristau, euskal, eta errege-zaletasunean tinkatu, sendotu; ortarako beroien mintzaera erabiltzen du, arrunta, mordolozkoa, izan arren. Ondo ezagutzen du Hazparne ta erri ingurukoen izkera. Urte asko, ia bizi guztia, aien artian igaro zuen. Mutillen gora-berak zirala ta gurasoen adizkide zintzoa izan zan eta solas-aldi ugariak izan zitun, aski jende aien euskelkia ondo jakiteko. Beraz erroitik jabetu zan erriko euskeraz. Orregatik bere iztegia batzutan garbia ez izan arren, joskera bai jatorra dala, bizia, zolia! Emen ere intxaurrekin bezela, azala puskatu bear, mamia jan nai ba-degu. Ikusi ditugu, gero ikusiko ere bai, zatitxo batzuek, guztiz mardulak, gozoak. Biotzean izan zitun jende onak abegi on eta erantzun maitekorra egin ziotela bere lanari ezin degu ukatu. Bere bi idazti, Framazonak eta Errepublikaren Kondairak bi aldiz argitaratuak izan ziran. "Ene liburuchka berri hau nork behar du erosi? Hau erosiko dute untza bat izpiritu buruan, untza erdi bat zentzu kaskoan, eta amabi sos sakelan izanen dituzten Eskualdun guziek." Beraz aitortu bear asko zirala orrelakoak bere garaian!

Zuurtasuna omen da bestien iritzia galdetzea ta nolabait jakin nuen Aita Villasante, Euskaltzain jakintsuak, irakurri zitula Anai Inozentio'ren liburu danak. Luze ta azkar erantzun zidan. Milesker Aita Villasante. Ta ara bere iritzia: "Idazle bezela, zuen Frère Innocentius zer mailletan jarriko nuken jakin nai zenuke. Ba, nere ustez, aundi oietakoa ezta izango, baiño bai ona, atsegiñez irakurtzen dana. Ba-du berezkotasun eta jario gozoa, bere trakets-itxura ta guzti. Erdal-itzak ugari ta ajol aundi gabe sartzen ditu. Ori ezin ukatu. Baiña idazle baten goi-bea ez tet uste ortik neurtu bear danik. Idazlea irakurleari zor zaio, onentzat bear du idatzi... Eta mugaz bestaldeko euskaldunak frantsez-kutsua izatea ezta arritzekoa. Gure frerak ango euskaldun erriarentzat idazten zuen eta ba-zekien angoen izkera bizkor, errez, eta txairo erabiltzen. Eta erriak azkurri gozoa arkitzen zuen aren izkribuetan. Ezta ori aski idazle ontzat jotzeko? Edo idazle ona iza-

teko, irakurle arruntak ez ulertzeko eran bear al da idatzi? Nik gauza bat kontatuko dizut. Igaz, arratsalde oso bat eman nuen Diputazioaren liburutegian idazle onen "Framazonak edo Frantziako hirur Errepubliken istorioa" irakurtzen. Eta nolako ordu gozoak ekarri zizkidan irakurtze onek, nolako atsegiñaz irakurri nuen liburu ori eta nolako parrak egin ere nituen! An ikusten zan Inocentius onek monarkiari zion amodio gartsu eta itsua, Errepublikari zion herra, masoienganako gorrotua, baita egillearen anima-bakuntasuna ere. Erabiltzen duen baiño euskera garbiagoa erabilli zezakela? Baliteke. Baiñan orri etzion kasu aundirik egiten... Eztu, noski, Arbelbide baten izkera apaiña, goitarra, ospetsua, solemnea, baiña bai arraiagoa ta biziagoa, naiz ta milla aldiz gutxiago landua izan."

Laffite Jaunak ere ber-bera esan zidan, berekin izan nuen solas atsegiñentakoen batean. "Anai Inozentio'k daukan eskuara frantsesez kutsutua iduritzen zait; ala ere naiko jatorra" dio bere "Le basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule" idaztian. Beraz danok bat gatoz gure iritzietan.

Nik bi salletan jarriko nituzke gure idazlearen lanak. Prantsez iturritik sortuak eta euskal-biotzak eragin eta erriko sustraitik erne zana. Lenego sallean:

Framazonak
 Errepubliken kondairak
 Joannes B. dohatsuaren bizia.

Prantses iturritik sortuak dirala esan det, liburu prantsesak aurrez-aurre zeuzkala idatziko bai-zitun. Bere "biografiak" dio kondai-zale izugarrizkoa zala ta idazle asko irakurri zitula. "Encore ici, il connaissait à fond l'histoire de France de Gabourd et celle de Chantrel, de Mury, de Lefranc, du Fre. Agoberd, ainsi que l'histoire contemporaine de Taine et les huit volumen de Barthélemy... l'Histoire Universelle de Rendu et celle de Chantrel..." Danok erregezaliak, jakiña. Oietatik artuko zitun, noski, bere liburuetan jarri zitun gaiak eta larri amar ibilliko zala auek danak antolatzen agirian dago, ez bai-da aifñ erreza, beste izkuntzetan idatziak dauden gaiak euskerara biurtzea edal kutsurik artu gabe.

Joannes Dohatsuaren bizitzan ere bide ber-bera jarraituko zuen. 1888 urteko otsaillaren 19 garrían, Erroman, Doatsu egin zuten gure Aita. Seme jator izanik eta pratsesez ainbeste "biografia" idatzi zirala ikusirik, euskeraz jartzea erabaki zuen "haren bizia iskribatu duten lehenbiziko autorrek" mai gaiñian zeuzkala.

Bestelakoa degu, nere ustez, "Lehenagoko eskualdunak zer ziren". Euskal-Erriaren lur oparo mamiraño zabaltzen ditu bere erroak. Eusko-gogoa dauka begien aurrian. Or bai luma arin, gozo, ta gogatsu erabilli zula. Iztegia jatorragoa, joritsuagoa sumatzen diot, bai joskera

ere. Txikitandik ikasi zitun itzak, ikusitako tresna, landare, abere, ta oiturak bere izen jatorrekin; aitu zitun edo begi aurrian izan zitun gertaerak, dan-danak euskal-izkeran ikasiak ziran. Or itzulpenareu bearrik ez. Aski zun bere oroimenari dei egitia. Errez eta argi-argiz idatzi zitun; Euskal-baserria, euskal-sendi zintzoa, euskaldunen janari ta soñekoak, artazuriketa, jolasak, dantzak, Chitachaina-aztia, eta sorginkeriak. Nik beñepin, lilluraturik irakurri izan det.

Orain itz bi, Anai Inozenzio olerkaria al genun? Len esan dizuet Aita Onaindiak deitzen duen "Sakeleko liburuxka" ez detala erabili. Ortik artuta ematen digu berak "Hel gaiten" eguarritako olerkia. Beste bat arkitu det gure Aita Joan B. bizitzaren bukaeran. Ara emen ortik artutako azken ahapaldia:

Orotan fedearekin
Yuan da berthutea;
Egon bedi Eskualdenekin
Egiazko sinhestea.

Ordularia ez da geldi egon ta bukatzera noa. On da aintziñekoak gorestea; obe aien urratseri jarraitzea. Guk danok Euskera maite degu, biotz barren-barreneraño; euskeraz jardun gaitezen beti ta euskera zabaldu dezagun bazter guzitan. Nere utsegite ta baldarkeria barkatuko dizkidazute, noski. Jaun-Andreak, Anai Inozenzio'ren itz ber-berekin:

Yainkoak digutzila gau-on.

Ara emen zenbait zatitxo pollit bere "Lehenagoko eskualdunak zer ziren" etik artuak.

BASERRIA.

Etche haren aitzinean zen baratze bat biziki ederra. Haren segidan ziren bi landa handi, urthe guziez ikhusten zirenak, aldizka, bat ogiz eta bertzea arthoz estaliak.

Etche gibelean hedatzen zen urrun phentze (soro) bat, hanitz gizena, hirur, lau aldiz urthe bakhoch pika zaitekena.

Heguako phartean, eskuinetarik, ageri aldean zen chara bat char-manta eta ipharreko aldean, otharra, hedadura handitakoa, nahiz othez, nahiz iratzez bethea.

Urrunchago ziren bi mahasti, sagardegi bat, eta heyen lakoa (tolarea), mahats arno churiaren eta gorriaren, bai eta sagar arno eztiaren egiteko. Gero ziren gaztenategia, hariztegia, ameztegia, bai eta ardien borda. Borda hartan zituen arthatzen, artzainak, urthe guziez, achuriak edo bildotchak, anchuak, ahariak, ardiak bere marroekin (ahariakin), ahuntz multzo bat, bere akherrarekin.

LABORARIAK.

Bertze norbaitek daut ernanen zer chedetara egin dudan liburu hau edo ager arazi demboran huntako kapituluak.

Hari diot ihardetsiko aski duela ene liburu guziaren ikhustea. Lehenagoko Eskualdunak ezagut araziz, ez dut bertzerik cherkhatzen baizik ene demborakoak izan ditzen heyen aitzinekoak bezala. Laborari etcheaz eta laborariez naiz lehenik mintzatu, zeren uroski orai artean, Eskualdunetarik gutiz gehienak laborariak izan bai dire, eta laborantza batzaut, hala den bezala, apheztasunaz kampo, estatuetan ederrena, eta oro khonda hoberena, naiz ez den aberatsena.

Ez da bethi, ez eta nihoiz, orok badakigu, aberatstasuna berekin dakharkeena gizonari zorion egiazkoa. Beraz gauza guziak ongi phisatuz, entseya gaiten egia horren ongi komprenditzera, eta ez degu laborantza utziko laster aberasteko esperantzan.

Orokatik ere nehork ez du ukhatuko, ahal direla laborariak yeneralean, bertze asko ez bezela, Jainkotiarrak, Erlijionearen alde direnak, bai eta gizonetan zuzenenak, leyalenak.

ESKUALDUNEN ZUHURTASUNA BEREN JANEAN.

Bethi danik Eskualdunak arrunki bizi izan dire. Jadanik adin bat dutenek, ez ahal dute ahantzi zer orthuntzak egiten zituzten beren haur demboran. Gosaltzeko edo haskariteko, komuzki artho eta chingar zuten, sori (zillegi) zenetan.

Balin bazen familiar haurride mulchoa, guziak emanen ziren zartain baten inguruan, eta han bustiko zuten artho zerra chiortua (frejitua), bai eta handik hartuko beren chingar trancha (zattia) arraz ttipia.

Orzirale, larumbatetan, artho eta esne zuten ukhaiten. Haurrek ez zakiten orduan galdegiten ez chokolatik, ez kafe-esnerik, ez eta esne sukrestaturik, non ez ziren eri.

Amen mainak (maitekiak) erientzat ziren beraz bakharrik. Nor ez da orhoit aditurik erraten, bere adineko zembait haurreri: "Nahiago nukek eri banitz gauza onetarik jateko?"

Gasna ere hain mehe pikatzen zuten non haurrek erraiten baitzuten irriz amari: "Ama, gasna hunek argia pasatzerat uzten du, eta zu ikhusten zitut hau ezarririk ene begien aitzinean."

Esnea girstinoa zela, erran nahi baita ongi batayatua, zuten oraino irriz haurrek erraiten. Zembait aldiz Amak behar ere zuen hau aditu: "Ama, egun behi beltcha pegarra (esne-ontzia) ongi deitzia izan da; edo Ama! ur hunek esne guti du", eta ez esne hunek ur guti du.

ESKUALDUNAK BEREN BAZKARIETAN.

Erran ditudan gauza hok guziek behar dauzkute komprendiazari osagarriaren eta biziaren luzaz beiratzeko jan arrunta dela hoberena, harekin delarik eramatzen bizi erreglatu bat, eta dituelarik bakhotchak habituda (oitura) onak.

Egungo egunean haragi frango iretsi nahi dutenak, gizenduko dire ederki, ez da dudarik, bucherian (arategian) pikatuak izan behar balira

bezela; bainan ez dute hortako gutiago sendituren asko eritasun eta infirmitate, hala nola odol kolpe, errumatismo, etc., etc.

Gehiago dut erran behar; erortzen bazeye bizkarrera, gizon lodi eta hain moldedun heyer, sukhar malin (gaizto), edo bertze gaitz serioz bat, ikhusiko ditutzue krask iltzen, edo dute, erranen bezela, laster leher eginen, eta gizenenek leher eta zapart.

SORGINEZ.

Yadanik aiphatu ditugun Bordeleko tribunal handiak, igorri gizon heyek, lau ilhabetez, Ekhnaietik (garagarrilla) Urriraino 1609 garranian, kontatu zituzten bi milla haur baino gehiago akhelarrerat eramanak izan zirenak, edo sorginez edo sorgintsez, hala nola Urruñako erriantaz, Marisans, Tartaseko hiritik yina eta Urrugnen zagoenaz, A... Uztaritzeko zapetain batez.

Anhitz tokitan, Berhan, Urruñen, Ziburun eta bertzetan, haurrak eliza barnean zauzkaten gabaz, beldurrez hartuak eta eramanak izan ziten akhelarrerat.

Bortchaz eramaten zituzten gogotik egin nahi sorginek edo sorgintsek manatuak, segur ziren izanen zirela, yoak, zafretuak (zigortuak), uspelduak (zaurituak), kolpatuak afruski (ikaragarri). Hala tratatu ondoan, thorratuko (igurtzi) zituzten hatik heyen minak bere gisako ur berde batez.

Urruñeko anhitz ama pleinitu (espa-egin) ziren saminki heyen semeak eta alabak, gabaz norabait eraman eta borthizki yoiten zituztela. Berhan, Espainiako frontera, gisa berean eramaiten zituzten, muthiko rtipi andana (sail) bat, orotara berrogoi, akhelarrerat, eta gero zeren yadanik han ikhusi gauzak khondatu zituzten, gau batez, Maria Juancha eta haren ahizpak anhitz gaizki tratatu zituzten; bainan handik ondoko egun batez, eskola aitzinean gaindi iragaiten zirelarik bi sorgintzak muthikotto heyek guziak kampionat atheratu eta mendekatu zitzaizkoten zembait aldiz Españolek mendekatzen dakiten bezela.

SALAMANKAKO AKHELARRE BAT.

Morde Tristantek: Nik erranen dauzkitzuet bilkhura pullit hetako ichtorioak. Ongi ichtudiatuak ditut liburuetan. Kusi (lengusu) aphezak, orhoituz Salamankako eskoletan zer ikhasi izan duen lehen sorgiñez, abisatuko nu, uste gabez, hala ez den, zerbait erraten badut. Beraz debrua agertzen zen akher baten forman, edo erdia gizon eta erdia akher, ikharagarriko aire edo behatze batekin.

Yarririk pharutzen zen tronu beltz batean bere gisako pavillon edo baldekin baten azpian. Haren gorphutzak molde gaitz bat zuen, eta haren begitartea zen ezin gehiago itsusia. Haren begi handiak biribil-biribilak, gorri-gorriak ziren; haren bizarra zen zikhina eta akherrarena bezelakoa: haren burutik eta kopetatik atheratzen ziren bi, laur, anhitz adar Haren erhiak (beatzak) bardin luze ziren eta

bazituzten arranoek bezelako azazkal edo aztapar zorrotz batzu. Gorachago ikhusi dugun bezela, sorgin guziek adoratzen zuten ikharan eta ahuspez emanik edo etzanez bizkarraren gainean eta gora-gora beren zangoak altchatuz. Satanek nahi bazuen adoratua izan azken molde bitchi eta itsusi huntan. Gero hasiko zuen bere meza bere gisan. Badakigu yadanik debrua dela Jainkoaren ziminoa.

ANAI I. OLABEAGA, Salletarra.

